

УДК 94(477)«1920/1929»

**КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ
1920-х рр.: ДО ПРОБЛЕМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ**

кандидат історичних наук, Абразумова О. М.

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Україна, Черкаси

Досліджено проблему реорганізації комітетів незаможних селян в українському селі в середині 1920-х років. Було встановлено, що однією із найвагоміших причин позбавлення КНС адміністративних функцій та трансформації їх до статусу пересічної громадської організації стало поширення негативних суспільно-політичних настроїв селянства щодо комітетів незаможників.

Ключові слова: комітет незаможних селян, суспільно-політичні настрої, громадсько-політична активність, громадська організація, нова економічна політика.

Абразумова Е. Н. Комитеты бедноты в украинском селе 1920-х гг.: к проблеме реорганизации / Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого, Украина, Черкасы.

Исследована проблема реорганизации комбедов в украинском селе в середине 1920-х годов. Было установлено, что одной из весомых причин лишения КНС административных функций и трансформации их к статусу обычного общественной организации стало распространение негативных общественно-политических настроений крестьянства по отношению к комитетам бедноты.

Ключевые слова: комитет бедноты, общественно-политические настроения, общественно-политическая активность, общественная организация, новая экономическая политика.

Abrazumova O. M. Committees of poor peasants in the Ukrainian village of the 1920s: the problem of reorganization / Cherkasy National University B. Khmelnytsky, Ukraine, Cherkasy.

This paper investigates the problem of reorganizing the committees of poor peasants in the Ukrainian village in the mid 1920s. It was found that one of the major causes of deprivation of the committees of poor peasants administrative functions and transforming them to the status of ordinary social organization was spreading negative social and political attitudes of the peasantry on committees of poor peasants.

Keywords: Committee of poor peasants, social and political attitudes, social and political participation, social organization, new economic policy.

Вступ. В умовах розбудови в сучасній Україні громадянського суспільства значно активізується вивчення історичних аспектів суспільно-політичного життя українського соціуму. Громадсько-політична активність населення, розвиток громадських об'єднань і рухів має визначальне значення, оскільки поступ по цьому шляху, сприяє невпинному соціально-культурному піднесенню як кожної окремої особистості, так і народу, всебічній демократизації, розширенню прав і свобод людини, зміцненню гарантій її особистої захищеності. Констатуючи значні успіхи в процесі демократизації українського суспільства, потрібно визнати і наявність ряду негативних чинників в процесі сучасного державотворення. Так, незважаючи на велику кількість громадських організацій, що були створенні за останні два десятиліття, доводиться говорити і про деяку їх односторонність, формалізм функціонування, а відповідно і загалом низьку громадську активність населення, особливо в сільській місцевості. Це явище є доволі характерним для посттоталітарних суспільств, тому сьогодні звернення з метою його подолання до витоків проблеми має не лише наукове, але й практичне значення. В цьому контексті дедалі вагомішою стає потреба переосмислення ролі селянства у суспільно-політичних процесах. Особливий інтерес становить період непу –

1921-1929 рр. оскільки в цей час спостерігалось не лише господарсько-економічне піднесення українського села, а й зростання громадської активності, самодіяльної ініціативи, формування доволі міцних паростків політичної культури переважаючої частини українського суспільства – селянства, залучення його до реальних процесів державотворення.

Дослідження селянського руху протягом довгого періоду часу подавалося науковцями з точки зору класового підходу (Г. Петровський [1], З. Шульга [2]), проте сьогодні залучення широкої джерельної бази дозволяє більш об'єктивно вивчити ряд проблем. Сучасні українські дослідники, вивчаючи історію українського селянства періоду непу, так чи інакше висвітлюють проблему функціонування та реорганізації комітетів незаможних селян (О. Ганжа [3], Г. Капустян [4], О. Мельничук [5]). Однак автор пропонує розглянути проблему реорганізації КНС в контексті ще малодослідженого аспекту, а саме – наростання негативних суспільно-політичних настроїв селянства, оскільки вважаємо що саме цей фактор був однією із основних причин реформування організації селянської бідноти. Актуальність такого підходу зумовлюється тим, що врахування існуючого вітчизняного досвіду сприятиме виробленню та ефективному впровадженню в життя дієвої науково обґрунтованої стратегії взаємовідносин влади з різними соціальними групами громадян, а надто такої доволі специфічної як селянство.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати особливості функціонування та причини реорганізації комітетів незаможних селян в УСРР в середині 1920-х років. Для досягнення цієї мети, автор ставить перед собою **завдання** висвітлити офіційну позицію радянської влади з однієї сторони та суспільно-політичні настрої селянства – з іншої у питанні роботи КНС на терені України.

При написанні статті автор послуговувалася такими загальнонауковими принципами, як об'єктивність, історизм, діалектика та детермінізм, а також системним, термінологічним та цивілізаційним підходами. Застосовувалися як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи дослідження. Серед

останніх важливу роль відіграв порівняльно-типологічний метод, що передбачає розкриття схожості чи відмінності генетично не пов'язаних між собою об'єктів, що особливо доречно при аналізі великого масиву архівних джерел. А використання синхронного методу дозволило впорядкувати та взаємно пов'язати різноманітні конкретні факти проявів суспільно-політичних настроїв селянства з метою всебічного висвітлення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Прагнучи встановити повний контроль над громадсько-політичним життям країни, а для цього, насамперед, поширити свій вплив на якомога більшу частину селянства, більшовицька влада протягом 1920-х років намагалася інтегрувати українського селянина в громадсько-політичні структури радянської держави. Незважаючи на те, що Конституція РСФРР 1918 року гарантувала повну свободу добровільних громадських союзів та об'єднань, вже через рік розпочався процес реорганізації дореволюційних товариств, які за висловом влади, погано виконували функції «приводних ременів», тобто не проводили політику партії в маси. Тому скоро постала гостра потреба створення нової «суспільної інфраструктури», мережі добровільних організацій, які б забезпечували взаємодію різних соціальних груп з метою вирішення їх проблем або задоволення їх потреб [6, с. 5].

Свобода об'єднань в реаліях радянського соціуму перетворилася із права громадян в одне із повноважень державного органу. Ряд декретів та інструкцій 1922-1928 років про порядок скликання, створення та реєстрацію добровільних товариств закріпили антидемократичні принципи їх функціонування. Згідно з цими спеціальними актами громадські організації мали отримати дозвіл на створення зі сторони НКВС, який контролював їх діяльність з точки зору відповідності генеральній лінії комуністичної партії. Тобто, держава створювала позадержавні формування і сама ж ними управляла. Наприклад, влада могла регулювати кількість громадських об'єднань, вказувати на необхідність створення або ліквідації певних з них [7, с. 13].

Українське село в очах керівництва правлячої партії представляло собою особливе традиційно-консервативне середовище «дрібнобуржуазних

виробників». Виходячи з цього, воно поставило перед всіма ланками радянського партійно-державного апарату невідкладне завдання всіма способами закріпити свою владу на селі, а для цього поширити свій вплив на якомога більшу частину селянства. Залучення сільського населення до активного громадсько-політичного життя в будь-якій його формі мало сприяти виконанню цього непростого завдання. З цією метою в 1920-х роках партія розгорнула активну кампанію в українському селі, спрямовану на налагодження діяльності чисельних професійних, національних, молодіжних, жіночих, культурно-просвітницьких, навіть наукових товариств та організацій. Крім інших завдань, їх різнобарвність та масовий характер мали свідчити про широку підтримку сільським населенням радянської влади.

Між тим, саме існування, не кажучи вже про повсякденну діяльність громадських товариств радянської доби, вирішальною мірою залежали від підтримки з боку влади, партійного керівництва, що визначали не лише їхні цілі й завдання, але й умови функціонування. Радянське законодавство, прямий повсякденний контроль адміністративних органів, політичний нагляд партійних комітетів, кадрова політика, фінансова залежність – усі ці чинники домінували над діяльністю товариств, визначали їх сутність і спрямування.

Специфічні українські умови зумовили тривалу орієнтацію партії на організацію діяльності суто класового союзника більшовицької партії пролетаріату (в більшовицькій риторичі) в селянському середовищі – комітети незаможних селян, які до 1925 р. мали адміністративні функції і виконували контролюючу функцію на селі. Потреба опори на найбідніші верстви населення була результатом комуністичної доктрини: у «державі-комуні» дрібні товаровиробники були зайвими. Тому, радянська влада бажала відштовхнути селянство на узбіччя політичного життя.

Проте із запровадженням непу постало питання про зміну політичної лінії щодо селянства, яка прийшла у зіткнення з інтересами широких мас. Використовуючи надані державою пільги лише для задоволення власних потреб, комнезами перетворювалися у замкнуті організації, які вороже

ставилися до участі в організації не лише заможних селян, а й бідноти: «КНС в деяких випадках перетворилися у свого роду політичну партію, яка переслідує свої вузькогрупові інтереси» [8, с. 40]. Навіть в партійних колах комнезами називали пережитками громадянської війни [5, с. 11]. Про невміння більшості комнезамівців пристосуватися до нових умов йшлося практично у всіх звітах початку непу, наприклад: «Комнезами зараз опустили руки і розгубилися, матеріальна база від них уходить, споживацький комунізм «розкуркулую та грабуй» їх значно зіпсував» [9, с. 27].

КНС не могли перетягнути на свою сторону українського середняка, який більше схилився до заможного, працюючого господаря, прозваного більшовиками куркулем. Основною причиною небажання середняка йти у ряди незаможника була вкорінена у народну свідомість теза про те, що бідняк – це ледар. Якщо ж реально оцінити відношення селян до комбідів, то виявляється, що радянська влада, звуживши соціальний склад організацій, сама собі нашкодила: більшість населення розуміли, що біднота – це, як правило, ліньві, ті, які не вміють працювати, безталанні селяни. Це яскраво виражається у епітетах, які використовувалися у відношенні до комнезамівців: безштаньки, ледачі, дармоїди та інше. Населення звинувачувало комнезамівців в неробстві і намаганні збагатитися за їх рахунок. Так, в селі Попівка Корсунського району голова сількомнезаму А. Куцокінь при весняному розподілі землі під пар вимагав у селянки Котикової в якості хабара ковдру, а призначені для бідняків дрова розділив між членами своєї родини [10, с. 116]. Поведінка, недостатня політична грамотність та й просто культура нових службовців, послужила підставою для негативного ставлення та обурення з боку населення.

Часто до редакцій газет надходили листи селян, в яких засуджувалася політика держави щодо бідняків, мовляв: «таким хоч помагай, все одно господарів не буде» [11, с. 24]. Ця тенденція носила загальнореспубліканський характер: висловлювання на кшталт «нехай спробують господарювати зі своєю голотою – подохнуть всі як один» [12, с. 20], різними словами, але однакового змісту присутні в більшості документах, що відображають настрої населення.

Більше того, існування прокомуністичних спілок пролетаризованих селян-незаможників сприймалося основною масою населення як перешкода для власного розвитку: «У Росії вже немає комнезамів і тому там селянство добре працює. А у нас куди не кинь – там і комнезам, тільки він сам хоче мати до всього доступ» [13, с. 85].

Справа в тому, що після взяття курсу «обличчям до села», існування КНС як організації державного значення загрожувало посиленням антирадянських настроїв та селянських виступів, а самі незаможники ставали перешкодою між партією та широкими середняцькими верствами селянства [1, с. 23]. В умовах, коли важелі непу були спрямовані на економічне відродження селянських господарств, подальше існування штучно створених політичних організацій селянської бідноти стало недоцільним. Протиставлення бідняків решті селян ставало реальним підґрунтям консолідації більшості проти улюбленців партії. У звітах щодо обстеження безпартійних конференцій в першій половині 1925 року, зазначалося, що основним мотивом, яким керувалися селяни, які висловлювалися за створення селянських союзів, було невдоволення КНС: «незаможницькі організації на селі раніш і навіть тепер деспотично командують селянином – необхідно скасувати КНС та парторганізації й утворити Єдиний Селянський Союз» [14, с. 42].

Сукупність економічних та політичних обставин, а також наростання соціальної напруги в середовищі селянства сприяли тому, що у другій половині 20-х рр. комбіді були переведені в статус громадських організацій. Так, у резолюції Політбюро ЦК КП(б)У від 31 грудня 1926 р. «Про роботу КНС» зазначалося: «Переведення політики партії та радвлади на селі, скерованої на втягнення широких мас селянської бідноти та середняків до радянського будівництва (пожвавлення рад, кооперації), зміцнення спілки пролетаріату та селянської бідноти з середняками проти куркулів, максимальний розвиток виробничих сил у сільському господарстві, – викликало неодмінну потребу реорганізації КНС в добровільну громадську організацію бідноти (без адміністративних функцій), члени якої користуються такими саме правами, як і

решта неорганізованої бідноти села (пільги по податку, держстрахування і інш.)» [1, с. 23].

Хоча переведення КНС в статус громадської організації значно послабило напругу в сільській місцевості, проте виокремлення та підтримка з боку влади окремої верстви – бідноти, все ж продовжувало позначатися на настроях села. Так, на райз'їзді Зінов'євського округу середняк запитав: в який союз може вступити селянин, щоб він не вважався контрреволюційним та не стосувався комітету незаможників та товариства селянської взаємодопомоги. Він заявив, що середняків не влаштовує ані КНС, ані СТВ, вони залишилися поза об'єднаннями, тому з ними ніхто не рахується [15, с. 559].

Слід спеціально зазначити, що у 1926 р. організація незаможників об'єднувала 800 тисяч осіб [16, с. 4]. Однак вже невдовзі, після реорганізації КНС, чисельність її рядів почала різко скорочуватися. Це доволі переконливо свідчить про те, що громадський характер комнезамів для дуже багатьох їх членів був «не по нутру». Справедливість цього твердження добре проглядається і з того, що з початком згортання непу, комітети незаможників стали знову в пригоді владі, яка використовувала їх для проведення насильницьких хлібозаготівельних кампаній. В цей час спостерігається кількісне зростання КНС, який став відігравати ту ж роль, що і під час періоду «воєнного комунізму». Комнезамівці займали провідні місця в сільрадах, коопераціях та інших організаціях, які існували на селі.

Висновки. Таким чином, відмова від радикалізму воєнних років стимулювала нормалізацію життя суспільства. Водночас селянський соціум, зазнавши доводі радикальних змін свідомості, став на середину 1920-х років дієвим суб'єктом громадсько-політичної сфери буття постреволюційного суспільства. Про це яскраво свідчить і активна позиція більшості селянства щодо функціонування комітетів незаможних селян. Позбавлення КНС адміністративних функцій в 1926 році було свідченням можливості поступок влади суспільно-політичним настроям населення. Проте, як показують подальші події, ця тенденція виявилася короткотривалою, а ігнорування вимог

селянства зумовило наростання конфронтації радянської влади із власним народом вже наприкінці 1920-х років, що є предметом для подальших наукових розвідок.

Література:

1. Петровський Г. І. Шлях селянства до соціалізму / Г. І. Петровський. – Харків : Державне вид-во України. – 1927. – 66 с.
2. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні / З. П. Шульга. – К. : Вид-во Київського університету, 1960. – 151 с.
3. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. І. Ганжа. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2000. – 208 с.
4. Капустян Г. Т. Комітети незаможних селян у системі радянсько-більшовицької політики / Г. Т. Капустян // Український селянин. – 2005. – №9. – С. 203-207.
5. Мельничук О. Л. Комнезами у системі радянської влади в Україні / О. Л. Мельничук // Історія України. – 2000. – №21. – С. 10-12.
6. Орлова О. В. Общественные объединения в СССР / О. В. Орлова, Д. В. Шутько. – М. : Знание, 1991. – 64 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), Ф.1-О.20-Спр.1270. Официальные, коммерческие и финансово-экономические бюллетени радиотелеграфного Агентства Украины – 14.07. – 17.11.1921. – 66 а.
8. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Спр.1811. Отчет ЦК КП(б)У за 1923-1924 гг. и материалы к нему о политическом положении и состоянии народного хозяйства Украины, организационно-партийной работе на селе, среди национальных меньшинств, молодежи, руководстве просвещением. – 1924. – 125 л.
9. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Спр.1063. Доклады инструкторов ЦК КП(б)У о результатах обследования губернских партийных организаций Украины, опыте работы на селе. – 1.02. – 25.12.1922. – 157 а.

10. Державний архів Черкаської області, Ф.Р185-О.1-Спр.27. Копии оперативных сводок окружного отделения Государственного Политического Управления и уполномоченных по районах о борьбе с бандитизмом в округе. – 18.5. – 31.8.1923.– 157 а.

11. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Спр.2928. Информационные бюллетени газеты «Радсело», составленные по поступившим в редакцию письмам крестьян об их отношении к сельхозналогам, о борьбе с кулачеством и др. вопр. – 10.01. – 29.12.1929 – 76 а.

12. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Д.2779. Спецсводки ГПУ УССР в ЦК КП(б)У о недостатках в проведении хлебозаготовительной кампании. – 28.02. – 28.12.1928. – 50 л.

13. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Спр.2063. Проекты резолюций, постановления пленума ЦК КП(б)У, кооперативного совещания ЦК КП(б)У об организации работы Сельскохозяйственной кооперации «Сільгосподарь». Обзоры, справки, информации, доклады, отчеты о состоянии и работе «Сільгосподаря». – 5.01. – 11.11.1925. – 237 л.

14. ЦДАГО, Ф.1-О.20-Д.2114. Тезисы ЦК РКП(б) об очередных задачах партработы на селе. Обзоры информационно-статистического отдела ЦК КП(б)У о состоянии и работе сельских партийных организаций к 1 июля 1925 г., деятельности районных беспартийных сельских конференций. – 13.02. – 17.09.1925. – 70 л.

15. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939: документы и материалы : В 4 т. / А. Берелович, В. Данилов (ред.); Институт российской истории РАН. – М. : РОССПЭН, 2000 – Т.2. – 1168 с.

16. Про роботу КНС. Резолюція Політбюро ЦК КП(б)У від 31 грудня 1926 р. // Радянський селянин. – 1927. – №2. – С. 4-7.

References:

1. Petrovskyi H. I. Shliakh selianstva do sotsializmu / H. I. Petrovskyi. – Kharkiv : Derzhavne vyd-vo Ukrainy. – 1927. – 66 s.

2. Shulha Z. P. Pidhotovka sutsilnoi kolektyvizatsii silskoho hospodarstva na Ukraini / Z. P. Shulha. – K. : Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 1960. – 151 s.
3. Hanzha O. I. Ukrainske selianstvo v period stanovlennia totalitarnoho rezhymu (1917-1927) / O. I. Hanzha. – K. : NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2000. – 208 s.
4. Kapustian H. T. Komitety nezamozhnykh selian u systemi radiansko-bilshovytskoi polityky / H. T. Kapustian // Ukrainyskyi selianyn. – 2005. – №9. – S. 203-207.
5. Melnychuk O. L. Komnezamy u systemi radianskoï vlady v Ukraini / O. L. Melnychuk // Istoriia Ukrainy. – 2000. – №21. – S. 10-12.
6. Orlova O. V. Obshchestvennye ob'edyneniya v SSSR / O. V. Orlova, D. V. Shutko. – M. : Znanye, 1991. – 64 s.
7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO), F.1-O.20-Spr.1270. Ofytsyalnye, kommercheskye y fynansovo-ekonomycheskye biulleteny radyotelegrafnoho Ahentstva Ukrayny – 14.07. – 17.11.1921. – 66 a.
8. TsDAHO, F.1-O.20-Spr.1811. Otchet TsK KP(b)U za 1923-1924 hh. y materyaly k nemu o polytycheskom polozhenyy y sostoianyy narodnoho khoziaistva Ukrayny, orhanyzatsyonno-partyinoi rabote na sele, srede natsyonalnykh menshynstv, molodezhy, rukovodstve prosveshchenyem. – 1924. – 125 l.
9. TsDAHO, F.1-O.20-Spr.1063. Doklady ynstrukturorov TsK KP(b)U o rezultakh obsledovaniya hubernskykh partyinykh orhanyzatsyi Ukrayny, opyte raboty na sele. – 1.02. – 25.12.1922. – 157 a.
10. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti, F.R185-O.1-Spr.27. Kopyy operatyvnykh svodok okruzhnoho otdeleniia Hosudarstvennoho Polytycheskoho Upravleniia y upolnomochennykh po raionakh o borbe s bandytyzmmom v okruhe. – 18.5. – 31.8.1923. – 157 a.
11. TsDAHO, F.1-O.20-Spr.2928. Ynformatsyonnye biulleteny hazety «Radselo», sostavlennyye po postupyvshym v redaktsiiu pysmam krestian ob ykh

otnoshenny k selkhoznavaloham, o borbe s kulachestvom y dr. vopr. – 10.01. – 29.12.1929 – 76 a.

12. TsDAHO, F.1-O.20-D.2779. Spetssvodky HPU USSR v TsK KP(b)U o nedostatkakh v provedenyy khlebozahotovytelnoi kampanyy. – 28.02. – 28.12.1928. – 50 l.

13. TsDAHO, F.1-O.20-Spr.2063. Proekty rezoliutsyi, postanovleniya plenuma TsK KP(b)U, kooperatyvnoho soveshchaniya TsK KP(b)U ob orhanyzatsyy raboty Selskokhoziaistvennoi kooperatsyy «Silhospodar». Obzory, spravky, ynformatsyy, doklady, otchety o sostoianyy y rabote «Silhospodaria». – 5.01. – 11.11.1925. – 237 l.

14. TsDAHO, F.1-O.20-D.2114. Tezysy TsK RKP(b) ob ocherednykh zadachakh partraboty na sele. Obzory ynformatsyonno-statystycheskoho otdela TsK KP(b)U o sostoianyy y rabote selskykh partyinykh orhanyzatsyi k 1 yiulia 1925 h., deiatelnosti raionnykh bespartyinykh selskykh konferentsyi. – 13.02. – 17.09.1925. – 70 l.

15. Sovetskaia derevnia hlazamy VChK-OHPU-NKVD. 1918-1939: dokumenty y materyaly : V 4 t. / A. Berelovych, V. Danylov (red.); Ynstytut rossiyskoi ystoryy RAN. – M. : ROSSPƏN, 2000 – T.2. – 1168 s.

16. Pro robotu KNS. Rezoliutsiia Politbiuro TsK KP(b)U vid 31 hrudnia 1926 r. // Radianskyi selianyn. – 1927. – №2. – S. 4-7.